

подвластна тогава на Методий. Някои изследователи считат, че Залцбургският меморандум е предназначен за А. и дори, че той е бил негов морален вдъхновител, за да може да го използва в борбата си против слав. просветител.

Лит.: Теодоров-Балан А. Л. Кирил и Методи. 2. С., 1934, с. 215; Sakai S. Bemerkungen zum Methodius-Prozess in Bayern, 870. — OChP, 20, 1954, p. 175—180; ИБИ. 7. С., 1960, с. 139—142; Burr V. Anmerkungen zum Konflikt zwischen Methodius und den bayerischen Bischöfen. — Cyrillo-Methodiana, p. 39—56; Magnae Moraviae Fontes Historici. 3. (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Fakultas Philosophica, 134). Brno, 1969, p. 161—162; Климент Охридски. Събрани съчинения. 3. С., 1973, с. 208—209.

Александър Милев

АДРИАН II (Hadrian) (792—14. XII. 872)—римски папа (14. XII. 867—25. XI. 872). Заема папския престол след смъртта на папа *Николай I* (858—867). Избран е за папа на 75 г. и е един от т. нар. интерпапи (при спорове между мнозина кандидати папският престол временно се поверява на лице, което поради своята възраст няма да го заема дълго време). Произхожда от знатен род. Негови роднини са бившите папи Стефан IV и Сергей II. Подобно на своя предшественик А. II се опитва да господствува над светските владетели. Пише гордо и надменно писмо на *Карл Плещиви*, в което открито изявява своите претенции. Кралят му отговаря учтиво с писмо, написано от архиепископ *Хинкмар*, в което напълно отрича правото на римския първосвещник на светска власт. Въз основа на Лъжеисидоровите декретали А. II се опитва да бъде арбитър в споровете между френските висши духовници. Отново получава отговор от архиепископ *Хинкмар*, който не само отрича правото на римския папа да се намесва в църковните работи на френските архиепископи, но и нарича Лъжеисидоровите декретали „дело на ада“. По-голям успех папа А. II. има в своите претенции пред виз. император и цариградския патриарх. След държ. преврат и убий-

Папа Адриан II (в средата с ореол), Кирил и Методий. Детайл от стенопис в църквата „Сан Клементе“ в Рим, XI в.

ството на имп. *Михаил III* виз. престол се заема от *Василий I* Македонянин (867—886). Патриарх *Фотий* (858—867, 877—886), който е в остри спорове с папа Николай I и е отлъчен от църквата от папата (през 867 той отлъчва папата и го проклина), е свален от патриаршеския престол и на негово място е възстановен бившият патриарх *Игнатий* (847—858, 867—877). А. II използва неукрепналия още на власт император и възстановения патриарх и се намесва във виз. църковни работи. По негово искане през 869—870 в Цариград е свикан събор и са отменени всички решения против папския престол. Все пак той не успява да склони императора, председателстващ събора, на който има и папски представители, да изтегли грц. духовни лица от Б-я и да се съгласи новопокръстенният бълг. народ да бъде оставен под юрисдикцията на Рим в църковно отношение. За Б-я е ръкоположен и изпратен

грц. архиепископ. А. II протестира с писмо пред императора, че е допуснал да бъде изпратен грък за архиепископ в Б-я. Без неговото съгласие Игнатий не би дрзнал „да ръкоположи епископ за страната на българите“. На императора се внушава да вразуми патриарха и да го накара да се въздържа от „разпореждане в тая страна“. В противен случай самият патриарх Игнатий няма да избегне каноническо наказание. Папата настоява изпратените в Б-я духовни лица да бъдат лишени от духовен сан и отлъчени от църквата. Във второто запазено писмо, адресирано до патриарх Игнатий, той протестира, че от Б-я са изгонени римските епископи и свещеници; не отрича, че е забранил на цариградските свещеници да служат в страната на българите, защото те са били привърженици на Фотий. Игнатий не трябвало да ръкополага духовни лица за Б-я, защото падането и свалянето на патриарх Фотий е резултат именно от такива действия.

Дейността на А. II е свързана пряко с делото на Кирил и Методий. Според ЖМ още папа Николай I повикал братята в Рим, но починал преди да пристигнат. В ЖК не се споменава изрично името на папа Николай I. Не се говори за него и в Пространното житие на Климент Охридски. Новият папа лично посрещнал братята. В ЖК се казва: „И когато той [Кирил] дойде в Рим, самият папа Адриан излезе да го посрещне с всички граждани със свещи в ръце“ (XVII). В ЖМ се говори, че Николай е посрещнал Кирил и Методий и че той ръкоположил Методий за епископ. Грешката вероятно се дължи на преписвачите на житието и на твърде съкратеното предаване на тия събития. В Пространното житие на Климент Охридски архиепископ Теофилакт Български също описва посрещането на братята в Рим. А. II, „който тогава украсявал папския престол“, се зарадвал много на съобщението, че Кирил и Методий пристигат в столицата. „Поразен от голямата слава на светците“, той не могъл да ги дочака в града, а

излязъл да ги посрещне, „като взел със себ си всички свещеници и намиращите се там епископи“. Сам той носел кръст, а всички останали били със запалени свещи в ръце. „Когато било показано тяхното дело на папата [има се предвид преводът на свещените книги на слав. език] и той видял, че преводът на Писанията на тоя [българския] език е рожба на духовна благодат на истинска апостолска душа, не знаел какво да прави от радост.“ Занесъл книгите и ги поставил в олтара. Теофилакт съобщава, че Кирило-Методиевите ученици били ръкоположени в свещенически сан, а Методий — „за моравски епископ в Панония“ (III, 9). От това става ясно, че А. II е бил благосклонен към братята и тяхното дело и че е ръкоположил Методий за епископ наскоро след смъртта на Кирил (14 февруари 869). Това е подчертано и в ЖК: „А папата, като прие славянските книги, освети ги и ги положи в църквата „Св. Мария“.“ Според ЖМ книгите били положени в църквата „Св. апостол Петър“, а Теофилакт не съобщава името на храма. След това ръкоположените свещеници служили на слав. език в различни римски църкви.

ЖК отначало съобщава, че папа Николай I посрещнал братята, но веднага след това (в VIII гл.) се привежда писмо на А. II до владетелите на западните слав. племена Ростислав, Светополк и Коцел. То било написано на лат. език, но засега е познат само неговият старобългар. превод. В писмото се подчертава, че западните слав. князе поискали учители от Цариград и Рим, но Рим не смогнал да им изпрати. Пристигналите от Византия Кирил и Методий не са извършили обаче нищо против каноните и дори пристигнали в Рим. След като папата попитал Методий, сега го изпраща по искане на князете: „Да ви поучава, както поискахте, и да ви обяснява на вашия език книгите на целия църковен ред в пълнота, заедно със светата меса, сиреч литургията.“ Все пак А. II нарежда в това свое писмо: „Спазвайте само това единствено пра-

вило — на литургията Апостолът и Евангелието да се четат първо на латински език, а след това на славянски. Тая идея се подема след това и от други папи и на западните славяни се препоръчва и заповядва да четат Евангелието и Апостола първо на лат. език и после на слав. Макар и внимателно, дава се отново преднина на схващането за трите свещени езика — еврейски, гръцки и латински. Папата предупреждава, че ако някой „дръзне и започне да ви развъртава другояче и хули книгите на вашия език — такъв да бъде отлъчен не само от причастие, но и от църквата“ (ЖМ, VIII). Някои изследователи изразяват съмнения относно автентичността на това писмо. Същото папско писмо е процитирано с малки пропуски и изменения и в Похвалата на Кирил и Методий. С право някои изследователи виждат тук доказателство, че Климент Охридски е бил автор както на ЖМ, така и на общата похвала. В ЖМ (VI) се казва за папата: „посвети блажения Методий в духовен сан“. Според някои тълкуватели под духовен сан тук трябва да се разбира свещенически (презвитерски) сан. Това не е възможно, понеже Методий е бил игумен на голям манастир и службата му е свързана с отслужване на богослужение. Повод за тълкуването на това място дава и съобщението на ЖМ, че Коцел изпратил повторно Методий при папата, който го ръкополага за епископ. Като се има пред вид, че Методий е съден в края на 870 като епископ, трябва да се допусне, че или авторът на ЖМ е допуснал грешка, или че това е дело на преписвачите.

Виз., лат. и старобълг. извори единодушно подчертават, че А. II има положително отношение към делото на Кирил и Методий изобщо и частно към слав. богослужение. Според някои учени това се обяснява с неговата доброта и умьдреност поради годините. Когато се обяснява примирителността му и неговата благосклонност към слав. богослужение, не бива да се пропуска и фактът, че през VII и VIII в. в Европа

на различни места се обявяват против триезичната ерес. Това е време на създаване на народностните езици. На Франкфуртския събор през 794 се взема решение против триезичната ерес, „защото на бога можем да се молим на всеки език“. Съборите в Ахен (802 и 847), в Турн (814) и другаде вземат решения епископите и свещениците да проповядват на разбран за народа език. Всичко това има значение за примирителната политика на А. II по отношение на Кирило-Методиевото дело. Едва ли може обаче да се смята, че той е бил напълно на страната на слав. просветители, защото в редица свои писма говори за четене на Евангелието и на Апостола отначало на лат. език, а след това на старобългарски.

Лит.: Hergenröther I. Photius, Patriarch von Constantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Regensburg-Mainz, 1867, p. 41—43; Anastasii Bibliotecarii. Vita Adriani. — PL, 128. Paris, 1880, coll. 1379—1398; Lapôtre A. Hadrien II et les fausses décrétales. — Revue des questions historiques, 27, 1880, p. 377—431; Snopce F. List papeže Hadriana II. v pannonských legendách a bulla Janna VIII. Industriae tuae. Historicko-kritický pokus. — In: Sbornik Velehradský. Brno, 6, 1896, p. 1—131; Vondrák V. Einige Bedenken gegen die Echtheit des Briefes von Papst Hadrian II in der Vita s. Methodii, c. VIII. — ASPH, 20, 1898, p. 141—147; Dvorník F. Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. Paris, 1926, p. 201—203; Lexicon für Theologie und Kirche. 4. Freiburg im Breisgau, 1930, col. 1306—1307; Kos M. O pismu papeže Hadrijana II knesom Rastislavu, Svetopolku in Kocelju. — Razprave Slovenske akademije znanosti in umjetnosti. Filozofsko-filološko-historični razred, 2, 1944, p. 269—301; Grivec Fr. Sláva na výsostech Bohu. — In: Slovanské studie. Praha, 1948, p. 45—51; Grivec Fr. De authentia epistolae „Gloria in excelsis Deo“ Hadriani II. — OChP, 1952, p. 113—134; Георгиев Е. М. Кирил и Методий, основоположници на славянските литератури. С., 1956, с. 212—221; ИБИ, 7. С., 1960, с. 129—131; Duthilleul P. L'évangélisation des Slaves: Cyrille et Méthode. Paris, 1963 (Bibliothèque de Théologie, série 4. Histoire de la Théologie, 5), p. 1—5, 89—91, 119—131; Sakáč S. Die kürzere slavische Fassung des Briefes „Gloria in excelsis Deo“ Hadrians II. — Cyrillo-Methodiana, p. 411—431; Милев А. Л. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 80—85; Grotz H. Erbe wider Willen. Papst Hadrian II. (867—

872) und seine Zeit. Habilitationsschrift Universität Innsbruck. Innsbruck, 1966; Hemmerding E. Liad u. D. Imagination et réalité dans l'histoire de Cyrille et Méthode. — *Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τόμος ἑόρτιος*. 2. Θεσσαλονίκη, 1968, p. 133—159; Grotz H. Erbe wider willen. Hadrian II (867—872) und seine Zeit. Wien-Köln-Graz, 1970, 356 p.; Златарски В. История на българската държава през средните векове. 1., 2. С., 1971, с. 161—169; Климент Охридски. Събрани съчинения. 3. С., 1973, с. 139—140, 199—200; Dvornik Fr. Photius, Nicholas I and Hadrian II. — Bsl, 34, 1973, p. 33—50.

Александър Милев

АЗБУКИ старобългарски — системи от графични знакове, с които се предава писмено старобългар. звукова реч. С тях са написани старобългар. езикови паметници. Старобългар. А. са буквени писмени системи — всеки техен знак съответствува по принцип на определена фонема от старобългар. фонетичен език. Буквите (графи, лтери), от които се състоят старобългар. А., са графични фигурки, чиито конструктивни елементи са взаимно свързани, т.е. съвкупността от изграждащите буквата чертички, кръгчета и др. не се прекъсва (единственото по-редовно изключение може да бъде начертанието за *к*). В старобългар. текстове между отделните букви има малък интервал (мезограма, интерлтера); това е най-честият сегментационен сигнал и въз основа на него се определят границите на буквата — като правило буквата не съдържа мезограма (вж. *Палеография* на старобългарските паметници). В някои писмени системи като единична буква трябва да се третира и определено съчетание от две, понякога и от повече буквени фигурки; такова изключение в старобългар. правят знаковете, които бележат фонемите *ы* и *у*, а в някои глаголически ръкописи — и носовките (вж. таблицата). Твърде рано — още в старобългар. епоха, се появява стремеж да се премахне вътрешният интервал при тези съчетания; той се осъществява по два начина: чрез плътно допиране на двете фигурки (хоризонтално или вертикално) или чрез

прекарване на водоравна съединителна чертица между тях. Хоризонтално шрихче съединява в една от старобългар. А. и знака *і* с непосредствено следващата буква *а*, *ж*, *ѡ*, *ѣ*, *ѧ*; в тези съчетания първата част има свое самостоятелно значение — тя отбелязва съгласната йота (вж. и по-долу).

Старобългар. А. са две — *глаголица* и *кирилица*. По начертание на отделните буквени фигурки глаголицата е изцяло нова графика, докато по-голямата част от кирилските знакове са преминали без изменения от виз. маюскулен унциал.

1. И двете старобългар. А. имат унциален характер: по принцип в текста буквите са рязко разграничени една от друга (пространството между тях е съвсем празно, в него няма никакви лигатурни шрихове) и се вписват в двуплинейна редова схема, така че са еднакво високи (в глаголицата, където почти всички буквени начертания имат хоризонтална двуделност, се явява и една средна редова линия). Отклоненията, които се срещат при някои глаголически букви — напр. излизащите отгоре (по-рядко отдолу) чертици на знаковете за *ц*, *ж* и *д* в Син. еврх. на десетиричното и в Асем. еврх., на знака за *ю* в Зогр. еврх. и подобни — са индивидуални графични черти в почерка на отделния писач, а не постоянна особеност на буквената структура. В кирилицата части от някои начертания редовно, т.е. във всички кирилски ръкописи, слизат под реда, напр. *з*, *ѣ*, *ѡ*, *х* и др.; над реда се среща само *Ѫ*, евентуално и *Ѯ*. В същност тук кирилската А. предава без промяна особеностите на съответните букви от виз. маюскулен унциал. Буквените фигурки от двете старобългар. А. обикновено са геометрично правилни — повечето от тях имат вертикална (напр. *Ѱ* (*т*), *Ѫ* (*ж*), *Ѫ* (*н*) и т.н.) или хоризонтална (напр. *Ѣ* (*ѡ*), *Ѣ* (*ѣ*), *Ѣ* (*ѧ*) и т.н.) симетрия. В това отношение по-издържана е глаголицата (симетрични са напр.

гат като първостепенна нужда не защитата на слав. азбука и слав. книжнина, а отстояването на идеята за богослужение на роден език.

В отделна книга (2000), подготвена в съавторство с А. А. Турилов и С. А. Иванов и посветена на съдбата на кирило-методиевските традиции в бълг. земи от края на IX до средата на XIII в., Ф. представя литературното творчество на *Климент Охридски*, някои проблеми около неговия култ, Краткото му житие и неговия създател *Димитър Хоматиан*, Първото житие на Наум Охридски. Дело на Ф. в книгата са също преводите на двата житийни текста на съвременен руски език и поместената като приложение статия „Римская курия и запрет славянской литургии в Великой Моравии в 885 г.“.

Съч.: О реконструкции состава древнерусских библиотек. – В: Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1972, с. 52–59; Русско-польские отношения и балтийский вопрос в конце XVI – начале XVII в. М., 1973, 221 с.; Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в. М., 1978, 299 с.; Václavská legenda a Borisovsko-Glebovský kult (schody a rozdíly). – ČSN, 26, 1978, p. 82–95; К вопросу о целях моравского посольства в Константинополе (начало 60-х годов IX в.). – В: Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. Киев, 1980, с. 107–117; Сказания о начале славянской письменности. Вступительная статья, перевод и комментарии. М., 1981, 197 с.; Древнерусские традиции и борьба восточнославянских народов за воссоединение. – В: Древнерусское наследие и исторические судьбы славянства. М., 1982, с. 151–238; К оценке исторического значения славянской письменности в Великой Моравии. – В: Великая Моравия, ее историческое и культурное значение. М., 1985, с. 195–217; Славянская письменность и европейская культура раннего средневековья. – СС, 1985, 2, с. 66–70; Сказание о предложении книг на славянский язык. Источники, время и место написания. – Bsl, 46, 1985, p. 121–130; Россия и чешское восстание против Габсбургов. М., 1986, 207 с.; К вопросу о датировке „Успения Кирилла“. – СС, 1986, 6, с. 63–69; Жития Кирилла и Мефодия. М.–С., 1986, с. 25–40, 94–130, 212–246, 252–256, 260–264; Две церковные миссии в Великой Моравии. – В: Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси. М., 1987, с. 54–58; Кирилло-Мефодиевские традиции в развитии сред-

невековой болгарской культуры. – В: История, культура, этнография и фольклор славянских народов. X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988. Доклады советской делегации. М., 1988, с. 159–168; Общее и особенное в процессе христианизации стран региона и Древней Руси [Литаврин Г. Г., Б. Н. Флоря]. – В: Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. М., 1988, с. 235–262; Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. – В: Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. М., 1988, с. 122–158; Christianisation of the Nations of Central and South-East Europe and the Conversion of Old Rus [Floria B. N., G. G. Litavrin]. – Bsl, 49, 1988, p. 185–199; Рассказы о Кирилле и Мефодии в „Прениях о вере с греками“ Арсения Суханова. – В: Studia Slavica. Языкознание. Литературоведение. История. История науки. К 80-летию Самуила Борисовича Бернштейна. М., 1991, с. 314–318; Кирилло-Мефодиевские традиции в „Легенде Кристиана“. – Bsl, 56, 1995, p. 571–577; Памяти Александра Ивановича Рогова. – В: Славяне и их соседи. 7. Межконфессиональные связи в странах Центральной Восточной и Юго-Восточной Европы в XV–XVII веках. М., 1999, с. 3–14; Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. СПб., 2000, 315 с. [Флоря Б. Н., А. А. Турилов, С. А. Иванов].

Лит.: Борис Николаевич Флоря. – В: Florilegium..., с. 9–16; Труды Бориса Николаевича Флоры. – В: Florilegium..., с. 16–28; Florilegium. К 60-летию Б. Н. Флоры. М., 2000, 478 с.

Валентин Вълчанов

ФОРМОЗА (Formoso) (ок. 816 – 4.IV. 896) – римски папа (6.X.891–896), един от най-видните църковни дейци в римската политика през втората половина на IX в. Роден вероятно в Рим. Портуенски епископ (от 864). През ноем. 866 папа *Николай I* (858–867) изпраща епископите Ф. и Павел Популонски в Б-я да занесат отговорите му на писмото на бълг. княз *Борис I* (852–889). Тази мисия е успешна за Папската курия. Борис I заменя грц. духовници в страната с римски, а Ф. спечелва симпатиите на княза до такава степен, че той поставя пред папата въпроса за неговото назначаване за архиепископ на Б-я. Амбициозен и интелигентен политик, настроен враждеб-

но към Цариград, Ф. мечтае за независима дейност като църковен глава на силна държава, но среща твърда съпротива от Рим. Както Николай I, така и приемникът му папа Адриан II (867–872) се боят от честолюбивите му стремежи. За Б-я заминава нова мисия начело с епископите Доминик Тривенски и Гримоалд Полимартийски, а Ф. е повикан в Рим под предлог, че вече заема епископския престол на Порто и не може да го изостави заради българския (вж. *Посолства на Рим в България*). В писмо на папа Йоан VIII (872–882) се споменава, че Ф. поискал клетва от княз Борис I да не допуска друг римски духовник да стане бълг. архиепископ. Това е ключов момент в отношенията между Б-я и Рим – папското решение да не се назначава Ф. е една от главните причини да се прекратят връзките на Борис I с Апостолическия престол.

Според Фр. Дворник (1926) Ф. е начало на антигрц. движение в Рим, което не признава слав. литургия и слав. език за богослужебен. Неговата позиция обаче е неблагоприятна – той е в лоши отношения с Адриан II както поради лични причини, така и поради компрометираното си положение по бълг. въпрос. Папата решава проблема, като го натоварва заедно с велетрийския епископ Гаудерик да ръкоположи тържествено учениците на Константин-Кирил и Методий, които ги придружават при посещението им в Рим, за свещеници; това става през февр. 868. През 869 Ф. заедно с епископ Павел Популонски представя на папата болярина Петър – пратеник на княз Борис I (вж. *Посолства на българите в Рим*). По-късно бълг. владетел отново пише до Рим с молба Ф. да бъде назначен за архиепископ в Б-я; окончателният отказ на Адриан II е финалът на този етап в българо-римските отношения.

При папа Йоан VIII Ф. отново се опитва да се намеси в бълг. църковна политика, като иска за това позволение и

Епископ Формоза Портуенски

средства. Папата пресича тези честолюбиви стремежи; той подозира, че Ф. участва в антипапското дело на братята Григорий и Георгий Авентински, лишава го от сан и го отлъчва от църквата (апр. 876). Ф. е изгонен от Италия и става laik, но папа Марин I (882–884) го възстановява в сан през 883 и той се връща в Рим.

Изборът на Ф. за папа през 891 е канонически оспорван, поради което възникват големи смутове, неутихнали и след смъртта му. Вероятно във връзка с това той се стреми и успява да си осигури подкрепата на Цариград. Виз. църква никога не изразява съмнение в законността на избора му за папа. Намесата му във вътрешновиз. спор за каноничността на ръкополаганията на патриарх Фотий (858–867; 877–886) и опитът му да примири фотианци и игнатианци са неуспешни. Цариград обаче не може да му прости намесата в бълг. работи през 867 и изгонването на виз. духовенство – може би затова на грц. почва възниква легендата за „латинската ерес“ на Ф. (вж. *Filioque*).

В борбата между фриуланците и сполетанците Ф. взема страната на фриуланците. Когато каринтският владетел Ар-

нулф (887–899) по внушение на своя канцлер *Вихинг*, бивш моравски епископ, започва война с *Велика Моравия*, той спечелва на своя страна Ф., като в тази коалиция е привлечен и бълг. княз *Владимир* (889–893). През 896 Арнулф достига до Рим, където Ф. го коронясва за крал. Ф. умира в Рим. Папа Стефан VI (896–897), от партията на сполетанците, устройва над извадения от гроба труп на Ф. подобие на синодален съд: съблича му папските одежди, облича го в лаически дрехи, отсича двата пръста на десницата му и обявява ординациите му за недействителни. Папа Теодор II (897) реабилитира Ф. и връща тялото му в църквата „Св. Петър“. Реабилитацията е подновена от папа *Йоан IX* (898–900) на съборите в Рим и Равена през 898.

Съществува легенда за отлъчването на група фотианци от Ф., но тя е недостоверна. Смята се, че в началото на управлението си Ф. нарежда да изпишат в една римска църква в Монтечелио (дн. разрушена) фреска, на която редом с него е изобразен варварски княз. Най-вероятно това е бълг. княз Борис I.

Съч.: Epistolae et privilegia. – PL, 129, col. 837–855.

Лит.: D ü m m l e r E. Aurilii und Bulgarii. Quellen und Forschungen zur Geschichte des Papsttums im Anfange des 10. Jhs. Leipzig, 1866, 6+162 p.; H e r g e n r ö t e r J. Photius, Patriarch von Konstantinopel. 1. Regensburg, 1867, p. 616–617; A n a s t a s i u s B i b l i o t h e c a r i u s. Praefatio in Synodum Octavam. – PL, 129, col. 19–20; J o h a n n e s p a p a e V I I I. Epistola 24 ad universus Gallos et Germanos. – PL, 126, col. 675–679; A n a s t a s i u s B i b l i o t h e c a r i u s. Vita Nicolai I Papae. – PL, 128, col. 1373–1376; A n a s t a s i u s B i b l i o t h e c a r i u s. Vita Adriani II Papae. – PL, 128, col. 1393–1394; J a f f é Ph. Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum 1198. 2 изд. Leipzig. 1., 1885, p. 435–439; 2., 1888, p. 705, 746; D u c h e s n e L. Le Liber Pontificalis. 2. Paris, 1892, p. 227–230; L a p ô t r e A. L'Europe et le Saint-Siège à l'époque Carolingienne. 1. Le pape Jean VIII (872–882). Paris, 1895, p. 43–44, 56–61; H é f é l é Ch. J. v. Histoire des conciles d'après les documents originaux. Trad. par H. Leclercq. 4. Paris, 1907, p. 648–649, 708–709; С и м е о н митроп. Посланието на Цариградския патриарх Фотия до българския княз

Бориса. – БСт, 5, 1917, с. 13, 29; Г р а б а р А. Портрет на българския княз Борис I в Рим? – ИБАИ, 1, 1921–1922, с. 232–233; D o m e n i c i G. Il papa Formoso. – La Civiltà Cattolica, 75, 1924, 1, p. 106–120, 518–530; 2, p. 121–135; D v o r n i k F. Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. Paris, 1926, p. 190–199; M e r c a t i A. Frammenti in papiro di un diploma imperiale a favore della chiesa Romana. – In: Papsttum und Kaisertum. Festschrift P. Kehr. München, 1926, p. 163–167; З л а т а р с к и В. Н. История на българската държава през средните векове. 1., 2. С., 1927, с. 107–116, 123–128, 137, 158, 799 (2 изд. С., 1971, с. 125–133, 140–144, 152, 171, 756); D u h r J. Le concile de Ravenne 898. La réhabilitation du pape Formose. – Recherches de science religieuse, 22, 1932, p. 541–579; D v o r n i k F. Etudes sur Photios. 1. – Byzantion, 11, 1936, p. 6–19; D v o r n i k F. The Photian Schism. Cambridge, 1948, p. 251–262; D u j č e v I. Testimonianza epigrafica della missione di Formosa, Vescovo di Porto, in Bulgaria (a. 866–867). – Epigraphica, 12, 1950, p. 49–59; H a l l e r J. Das Papsttum. 2. Stuttgart, 1950, p. 188–194, 545–547; D u h r J. Humble vestige d'un grand espoir déçu. Episode de la vie de Formose. – Recherches de science religieuse, 42, 1954, p. 361–387; S e p p e l t F. X. Geschichte der Päpste. Von den Anfängen bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. 2. [2 изд.] München, 1954, p. 281, 283, 298, 309–310, 331–332, 337–347, 350; S y d o w J. Die Gegenkaiser Arnulf von Kärnten. – Verhandlungen des historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg, 96, 1955, p. 431–436; S y d o w J. La dignità imperiale di Guido e Lamberto duchi di Spoleto. – Spolegium, 3, 1956, p. 7–11; D u j č e v I. Due note di storia medievale. – Byzantion, 29–30, 1959–1960, p. 259–266; Житие на Климент Охридски от Теофилакт Охридски. – В: М и л е в Ал. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 82; Д у й ч е в Ив. Българско средновековие. Прочувания върху политическата и културна история на средновековна България. С., 1972, с. 358–360; К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. 3. Пространни жития на Кирил и Методий. С., 1973, с. 108, 140, 158; История на България. 2. Първа българска държава. С., 1981, с. 223–225, 229, 237, 249; Д р а г о в а Н. Нов прочит на епископската титулатура на св. Климент. – В: Българи в Италия и италианци в България. Приноси. С., 1997, с. 79–90.

Елена Велковска

ФОРТУНАТОВ, Филип Фьодорович (2/14.I.1848 – 20.IX/3.X.1914) – руски езиковед – индоевропеист и славист. Роден във Вологда. Завършва гимназия в Петрозаводск (1864) и Историко-филологическия фак. на Московския унив. (1868). През 1871, след успешно издър-